

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА

УДК 343.1

Ігнат енко В.В.

АРЕШТ МАЙНА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА УКРАЇНИ

Як відомо, Кримінально-процесуальний кодекс України (далі - КПК України) прийнятий 28 грудня 1960 року. Тривалий час існування цього кодексу на сьогодні зумовлює необхідність перегляду його основних положень та принципів. Така ідея підтримується більшістю вчених-процесуалістів. В цілому, аргументи «за» пов'язані з якісними змінами в злочинності, що в сукупності з недосконалістю процесуальних норм перешкоджають органам досудового розслідування та суду реалізовувати своїх функції та виконувати завдання кримінального судочинства.

Одним із таких завдань - є відшкодування матеріального збитку чи іншої шкоди, заподіяної злочином, яке визначається ст.ст. 28, 29, 122-126, 328, 329 КПК України. Крім того, законом передбачено конфіскацію майна як додатковий вид покарання за ряд тяжких злочинів.

В нормах КПК України, зокрема, в статті 126 [1], передбачено підстави та порядок накладення арешту на майно, що виступає процесуальним заходом примусового характеру, та спрямований на виконання згадуваних завдань. Однак існуюча редакція статті 126 КПК України не в повній мірі відповідає реаліям сьогодення.

Як свідчить проведене соціологічне дослідження, досить часто виникають проблеми правового регулювання та практики її застосування, непоодинокі випадки двоякого тлумачення положень ст. 126, застосування арештних заходів в цілях не визначених в ст. 125 КПК України тощо.

Загальною метою нашої наукової розвідки є спроба вирішення цих проблем, а також формулювання деяких пропозицій стосовно удосконалення правового регулювання та практики застосування накладення арешту на майно.

Окремим питанням залишається оцінка рівня та ступеня попередньої наукової розробки запропонованих у цій публікації проблем. Відразу зауважимо, що на сьогодні теоретичним та практичним питанням арешту майна серед учених приділено не так багато уваги як того потрібно. До цього часу більшість із них зупинялись на питаннях відшкодування шкоди, стягнення майна, отриманого злочинним шляхом, де арешт майна, при цьому, мав другорядне значення (Л. Нескороджена, І.Ф. Крилов, А.І. Бастрікін, Б.Т. Безлепкін, В.К. Бобров тощо).

Тому актуальність запропонованого та подальшого досліджень на різних рівнях у сфері кримінального процесу не викликає сумнівів.

Як відомо, згідно ч. 1 ст.126 КПК України, арешт накладається на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії (далі - обвинувачений), де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходились. В цій нормі мова йде виключно про власність обвинуваченого.

Проте, під час розслідування кримінальної справи може виникнути потреба у накладенні арешту на майно, яке отримане злочинним шляхом*. Проблемність вжиття такого заходу обумовлена тим, що за національним законодавством прямої вказівки щодо можливості вжиття таких заходів немає (на відміну, наприклад, від ст.115 КПК РФ [2]).

Статтями 125 та 126 КПК України передбачено обов'язок накладення арешту на майно лише у випадку забезпечення виконання цивільного позову та/або виконання вироку в частині конфіскації майна (як покарання – В.І.)**. Майно, отримане злочинним шляхом, згідно норм КПК України може бути виявлене та вилучене тільки під час проведення обшуку або вїмки (ст.ст.177, 178 КПК).

Виникає питання, як діяти з майном, такого характеру, яке має великі розміри (будинки, дача, земельна ділянка, інше нерухоме майно), або грошима, які знаходяться на рахунку і мають злочинне походження? За змістом статті 126 КПК накладення арешту на таке майно не передбачене (тобто суперечить цілям, визначеним в ст.125 КПК України – В.І.), а його вилучення, в одному випадку, просто неможливе, а в іншому - не раціональне.

Гострота даної проблеми набуває ще більшого значення, якщо майно, яке отримане злочинним шляхом, знаходиться у іншої особи, та, при цьому, юридично оформлено на останню.

Як свідчить проведене соціологічне дослідження серед слідчих працівників органів внутрішніх справ, податкової міліції та прокуратури м. Херсона, майже 30 % від всієї сукупності респондентів попри такі законодавчі неузгодженості, все рівно накладають арешт на майно, яке отримане злочинним шляхом, керуючись положеннями ст.ст.125 і 126 КПК України. При цьому у 10 % кримінальних справ таке майно знаходиться у інших осіб, які не є обвинуваченими (підозрюваними), чи особами, що несуть за законом матеріальну відповідальність за дії останніх.

Не дивлячись на практичну значимість застосовуваних слідчими заходів, їх дії суперечать фундаментальному принципу публічних галузей права - «дозволено тільки те, що передбачено законом». Така практика з однієї сторони, сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, а з іншої - тягне за собою не одностороннє волевиявлення суб'єктів права [3].

* Згідно ст.78 КПК України, майно, отримане злочинним шляхом, навіть, якщо воно перебуває у власності обвинуваченого є речовим доказом.

** При цьому необхідно розрізняти конфіскацію майна як вид покарання, що полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ч.1 ст.59 КК України), та спеціальну конфіскацію – спрямовану на передачу в доход держави грошей, та іншого майна, отриманого злочинним шляхом.

Будучи на місці захисника, нами, подібні дії слідчого обов'язково були б оскаржені на підставі незаконності вжиття арештних заходів.

Вважається, що з метою уникнення майбутніх негативних наслідків та забезпечення належного врегулювання процесуальної діяльності слідчих, в ст.126 КПК необхідно закріпити положення, які б дозволяли накладати арешт на майно, отримане злочинним шляхом.

Зокрема, пропонується статтю 126 КПК України доповнити окремою частиною такого змісту: «Арешт може бути накладено на майно, яке знаходиться у підозрюваного, обвинуваченого або інших осіб, якщо є достатні підстави вважати, що воно отримане в результаті злочинних дій підозрюваного чи обвинуваченого».

В контексті розглядуваної теми, потребує також вирішення питання накладення арешту на майно юридичних осіб.

Вже досить давно в “кримінальному світі” велика кількість злочинів вчиняється опосередковано чи безпосередньо за допомогою створеної юридичної особи (напр., ВАТ, ПП, ТОВ тощо) [4], а тому на майно останньої потрібно накладати арешт.

На перший погляд цьому можна заперечити, на підставі того, що за національним законодавством (на відміну від законодавства багатьох інших держав) юридична особа не є суб'єктом кримінальної відповідальності.

Однак, в такому разі майно підозрюваного чи обвинуваченого може виступати часткою юридичної особи, у вигляді нерухомого майна, цінних паперів тощо, що в свою чергу повинно ставати потенційним об'єктом арештних заходів.

Зауважимо, що проведене анкетування показало різне ставлення слідчих до можливості накладення арешту на майно юридичних осіб. З однієї сторони, 23 % слідчих, що накладали арешт на майно юридичних осіб, а з іншої, навпаки - 68 % респондентів таких заходів не вживали взагалі.

При цьому, 23 % респондентів, відмовляються від вжиття арештних заходів щодо майна юридичних осіб у зв'язку з відсутністю в КПК України норм, які б прямо дозволяли вчиняти такі дії.

Погоджуючись, з думкою останніх, необхідно вказати, що в інших галузях законодавства України закріплено правові підстави та передумови вжиття арештних заходів.

Так, як відомо власністю юридичної особи – господарського товариства - є також майно, передане йому засновниками і учасниками у власність (ст. 12 Закону України «Про господарські товариства» [5]).

Акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства тільки в межах належних їм акцій (ч.2 ст.24 Закону України «Про господарські товариства»).

Учасники товариства з обмеженою відповідальністю несуть відповідальність в межах їх вкладів (ч.2 ст. 50 Закону України «Про господарські товариства»).

Засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України.

Іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації можуть бути засновниками та учасниками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків,

встановлених законодавчими актами України (ч.1 і 3 ст. 3 Закону України «Про господарські товариства»).

Арешт на кошти та інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, здійснюються виключно за рішенням суду про стягнення коштів або про накладення арешту в порядку, встановленому законом. Звільнення майна та коштів з-під арешту здійснюється за постановою державного виконавця або за рішенням суду (ст. 59 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [6]).

Отже, слідчий чи інша уповноважена особа в такому разі може вжити заходів щодо накладення арешту на цінні папери, вклади, нерухоме майно, що є часткою у статутному фонді товариства, в розмірі розшукуваного майна, якщо останнє належить конкретній особі, в т.ч. підозрюваному (обвинуваченому), та навіть іноземним громадянам тощо. При цьому, під час накладення арешту на майно юридичної особи, що знаходиться у банку, необхідним є дозвіл суду.

Враховуючи специфіку правовідносин, пов'язаних із власністю юридичної особи, вважаємо, що для врегулювання арештних питань в КПК України необхідно статтю 126 доповнити окремими частинами, такого змісту: «Для виконання цілей, закріплених у ст.125 КПК України, орган дізнання, слідчий з дозволу прокурора, прокурор порушують перед суддею клопотання про накладення арешту на цінні папери, вклади учасника або засновника товариства що є часткою у статутному фонді товариства та належать підозрюваному, обвинуваченому або особам, що несуть відповідальність за їх дії. Суд розглядає дане клопотання в порядку, визначеному ч.5 ст. 177 КПК України.

Арешт на цінні папери накладається за місцем знаходження такого майна або за місцем обліку прав власників цінних паперів.

Не підлягають арешту цінні папери на пред'явника, що знаходяться у добросовісного набувача».

Наступна практична проблема пов'язана із накладенням арешту на майно, що знаходиться в житлі чи іншому володінні особи, та полягає в тому, що для вжиття таких заходів слідчий повинен отримати дозвіл у суду на проведення обшуку чи виїмки.

Останнє пов'язано із тим, що в Україні проголошується недоторканість житла, як правовий принцип. Відповідно до ст.30 Конституції України, ст.ст.177, 178 та 190 КПК України проникнення до житла можливе на підставі рішення суду лише для проведення огляду, обшуку чи виїмки.

Користуючись такою правовою умовою на свою користь, громадяни обмежують доступ до свого приміщення, чим унеможливають самостійне проведення в останньому опису майна та накладення на нього арешту.

В цій ситуації отримання дозволу на проведення обшуку чи виїмки, як засіб проникнення до житла чи іншого володіння особи для накладення арешту на її майно не вихід із ситуації. Такі дії навпаки ускладнюють слідчу роботу. Адже збільшується кількість процесуальних дій, які повинен провести слідчий (обшук чи виїмка, а потім арешт на майно), та процесуальних документів, які складаються по результатам їх проведення (постанова про проведення обшуку (виїмки), протокол обшуку (виїмки), постанова про накладення арешту на майно та протокол з описом майна) тощо.

АРЕШТ МАЙНА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА УКРАЇНИ

В такому разі, вважається за доцільне в статті 126 КПК України передбачити положення про те, що накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого, яке знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, проводиться виключно за рішенням суду.

Підводячи підсумок до вищезазначеного, необхідно наголосити, що арешт майна є дійсно основним засобом забезпечення відшкодування шкоди чи застосування конфіскації майна, як виду покарання. Проте, його діюча законодавча регламентація в нормах КПК України є недосконалою та такою, що не забезпечує в повній мірі потреби органів досудового слідства.

У зв'язку з цим, необхідним є реформування даного кримінально-процесуального інституту з врахуванням пропозицій зазначених нами вище. Разом з тим, залишаються актуальними та потребують самостійного дослідження практичні питання пов'язані із банківською таємницею, протидією з боку банківських установ в її розкритті.

Список використаних джерел та література:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: введений в дію з 1 квітня 1961 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1001%2D05>
2. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации: принят Государственной Думой 22 ноября 2001 года № 174-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2001. - № 52. - Ст. 4921.
3. Докладніше про ознаки публічних галузей права див.: Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. - Харків: Консум, 2001. - С. 242-245.
4. Див., наприклад: Гулевич М. Через «конверт» пройшло 300 мільйонів // Іменем закону. – 2007. - № 3 (5545). – С. 9.
5. Про господарські товариства: Закон України № 1576-ХІІ, прийнятий 19 вересня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 49. - Ст. 682.
6. Про банки і банківську діяльність: Закон України, прийнятий ВР України 7 грудня 2000 р. № 2121-ІІІ // Відомості Верховної Ради. - 2001.- № 5-6.- Ст. 30.

Надійшла до редакції 14.06.2007 р.